

Scientific Journal Quarterly of Middle East Studies

Vol 31. No 2. Summer 2024

Received date: 2024.01.30

Acceptance date: 2024.04.03

مرکز پژوهش‌های علمی و
مطالعات استراتژیک خاورمیانه

Home page: www.cmess.sinaweb.net

DOR: 20.1001.1.15601986.1403.31.2.3.5

Security Challenges of Sirvan Border River Based on Regional and International Laws and Regulations

Javad Kiani¹, Esmail Babajani²

Abstract

One of the rivers that forms about 42 kilometers of the common border between the two countries of Iran and Iraq; The border river is Sirvan. So far, no agreement has been drawn up between the two countries regarding the use of the water of this river. The present research was carried out with the aim of "investigating the security challenges of the Sirvan border river based on regional and international laws and regulations". The subject is descriptive and analytical. Data collection has been done by using a tool to scan documents and documents. The analysis of the findings has been done using the qualitative content analysis method.

Findings: The possibility of a negative reaction of the local people to any action by the Iranian government for a political agreement without considering the economic interests and geopolitical requirements with the country of Iraq; The unprofessional exploitation of the mentioned river in the regional area and in general the economic and security challenges, including the security challenges of the border river of Sirvan, are based on regional laws and regulations and can be in the international arena as well; Iraq filed a lawsuit in international forums against Iran; It will lead to slander against Iran in the domestic arena (public opinion) of Iraq.

Conclusion: Achieving a comprehensive agreement, agreeable to all parties and in accordance with international laws, between the Republic of Iran and Iraq is one of the prerequisites for establishing stable security in the western borders of our country.

Keywords: Security Challenges, Border River, International Laws and Regulations, Sirvan.

1 - Assistant Professor, Border Guard Department, Amin University of Law Enforcement Sciences, Tehran, Iran.

2 - Master of Science in Border Sciences and Technologies, Amin University of Law Enforcement Sciences, Tehran, Iran.

مرکز پژوهش‌های علمی و
مطالعات استراتژیک خاورمیانه

فصلنامه علمی مطالعات خاورمیانه

سال ۳۱، شماره ۲، پیاپی (۱۱۶)، تابستان ۱۴۰۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۱۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۱/۱۵

Home page: www.cmess.sinaweb.net

DOR: ۲۰.۱۰۰۱.۱.۱۵۶۰۱۹۸۶.۱۴۰۳.۳۱.۲.۳.۵

نوع مقاله: پژوهشی

چالش‌های امنیتی رودخانه مرزی سیروان بر اساس قوانین و مقررات منطقه‌ای و بین‌المللی

جواد کیانی^۱، اسماعیل باباجانی^۲

چکیده

زمینه و هدف: یکی از رودخانه‌هایی که حدود ۴۲ کیلومتر از مرز مشترک دو کشور ایران و عراق را تشکیل می‌دهد، رودخانه مرزی سیروان است. تا کنون بین دو کشور موافقت‌نامه مربوط به استفاده از آب این رودخانه تدوین نشده است. چالش‌های امنیتی در حوزه رودخانه مرزی سیروان می‌تواند امنیت ملی کشورمان، روابط دوجانبه ایران و عراق و سیاست‌های منطقه‌ای امنیت‌زای ایران و... را متأثر سازد. پژوهش با هدف «بررسی چالش‌های امنیتی رودخانه مرزی سیروان بر اساس قوانین و مقررات منطقه‌ای و بین‌المللی» انجام شد. **روش:** روش تحقیق از منظر هدف، کاربردی و با توجه به ماهیت موضوع، توصیفی و تحلیلی می‌باشد. گردآوری داده‌ها بر اساس و مبنای روش مطالعه منابع اسنادی و ابزار فیش‌برداری است. سطح تحلیل این پژوهش خرد و واحد تحلیل آن «اسناد» است. تجزیه و تحلیل یافته‌ها نیز به طور عمده با شیوه تحلیل کیفی انجام پذیرفته است. **یافته‌ها:** محتمل بودن واکنش منفی مردم محلی به هرگونه اقدام ج.ا.ایران برای توافق سیاسی بدون در نظر گرفتن مصالح اقتصادی و الزامات ژئوپلیتیکی با کشور عراق، مخاطرات زیست محیطی ناشی از انتقال یا بهره‌برداری غیر کارشناسی از رودخانه مذکور در حوزه منطقه‌ای و در مجموع چالش‌های اقتصادی و امنیتی از جمله چالش‌های امنیتی رودخانه مرزی سیروان مبتنی بر قوانین و مقررات منطقه‌ای بوده و در عرصه بین‌المللی نیز می‌تواند طرح دعوی از سوی کشور عراق در مجامع بین‌المللی علیه کشورمان، سیاه‌نمایی علیه ج.ا.ایران در عرصه داخلی (افکار عمومی) کشور عراق و سوءاستفاده کشورهای بالادستی رودخانه‌های آبریز ایران را به همراه داشته باشد.

نتیجه‌گیری: دستیابی به توافقی جامع‌الابعاد، مرضی‌الطرفین و منطبق بر قوانین بین‌المللی بین ج.ا.ایران و عراق از پیش‌نیازهای برقراری امنیتی پایدار در مرزهای غربی کشورمان است.

واژگان کلیدی: چالش‌های امنیتی، رودخانه مرزی، قوانین و مقررات بین‌المللی، سیروان.

۱ - (نویسنده مسئول) استادیار گروه مرزبان، دانشگاه جامع علوم انتظامی امین، تهران، ایران. kiani.javad2014@gmail.com

۲ - دانش آموخته کارشناسی ارشد رشته علوم و فنون مرزی، دانشگاه جامع علوم انتظامی امین، تهران، ایران.

مقدمه

در عصر کنونی یکی از مهم‌ترین مسائلی که موجب شکل‌گیری اختلافات تنش‌زا در بین واحدهای سیاسی در نظام بین‌الملل به‌ویژه در مناطق مرزی می‌شود، وجود حوضه‌های آبریز مشترک و اختلافات هیدروپلیتیکی در بین این واحدها می‌باشد (مهرعبداله‌ئی و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۰۸). کشور پهناور ایران به حسب جبر جغرافیایی و تاریخی، در مرزها و حوضه‌های آبی مشترک خود با برخی همسایگان در زمینه آب مسئله دارد که در این خصوص می‌توان به حوضه‌های آبریز مشترک با کشور عراق اشاره کرد. مسئله منابع مشترک به‌عنوان یکی از عوامل چند بُعدی، تا کنون بر روابط سیاسی دو طرف تأثیرات قابل توجهی داشته است. کانون مورد توجه از میان منابع مشترک، مسئله آب‌های مشترک است که با جنبه‌های گوناگون بر روابط سیاسی ایران و عراق تأثیر می‌گذارد. بر اساس قانون راجع به موافقت‌نامه مربوط به استفاده از آب رودخانه‌های مرزی بین ایران و عراق مصوب ۲۶ دسامبر ۱۹۷۵ برابر ۵ دی‌ماه ۱۳۵۴ که در بغداد به امضاء رسیده، میزان بهره‌برداری (حقابه) رودخانه‌های مرزی ایران و عراق به سه گروه ذیل تقسیم شده است: الف) تقسیم آب‌های رودخانه‌های بناواسوته، قورتو و کنگیر به دو سهم مساوی بین دو کشور. این تقسیم در نقاط مناسبی که طرفین نسبت به آنها توافق خواهند نمود، انجام خواهد شد. ب) تقسیم آب‌های رودخانه‌های الوند، کنجانچم، تیب (میمه) و دوویرج بین دو کشور بر اساس صورت جلسات کمیسیون تحدید حدود ایران و عثمانی مورخه ۱۹۱۴ و عرف است. ج) تقسیم آب رودخانه‌های محاذی و متوالی که در بندهای الف و ب فوق ذکر نشده، بین دو کشور طبق مقررات موافقت‌نامه حاضر خواهد شد (پیشگاه هادیان و حجازی، ۱۳۸۹: ۱۲۴).

رودخانه مرزی سیروان با میزان آب‌دهی متوسط ۲۷۰۰ میلیون متر مکعب در سال به‌عنوان پنجمین رودخانه پرآب ایران پس از رودهای کارون، دز، کرخه و سفیدرود است (رضائی‌مقدم و همکاران، ۱۳۹۵، ۶۰). این رودخانه توسط استان‌های کردستان و کرمانشاه پوشش یافته و شهرستان‌های سنندج، مریوان، پاوه، ثلاث باباجانی، سرپل ذهاب، گیلان‌غرب، نوسود و جوانرود در حوضه آبریز این رودخانه قرار دارند. سیروان به طور تقریبی ۴۲ کیلومتر مرز مشترک دو کشور ایران و عراق را تشکیل و در منطقه مرزی دروله از علامت مرزی ۶۹/۱۰ وارد خاک عراق می‌گردد. در تقسیم‌بندی صورت گرفته رودخانه مرزی سیروان جزء رودخانه‌های گروه (ج) قرار گرفته و در خصوص تعیین تکلیف آن مقرر شده طرفین یک کمیسیون دائمی فنی مختلط که متشکل از تعداد مساوی کارشناس دو دولت برای انجام مطالعات فنی و نظارت بر مسائل مربوط به رودخانه‌های محاذی و متوالی تشکیل سهمی را که از

آب رودخانه‌های مذکور به هر یک از طرفین تعلق می‌گیرد، تعیین نمایند که این امر با توجه به وقوع جنگ تحمیلی با فاصله اندکی پس از انعقاد قرارداد ۱۹۷۵ و شرایط سیاسی کشور عراق، مانع اجرایی شدن مفاد موافقت‌نامه مذکور تا کنون گردیده و سهم حقابه‌ای برای دو کشور مشخص نشده است. لذا می‌طلبید که جمهوری اسلامی ایران در کلیه اقدامات مرتبط با رودخانه مذکور ضمن در نظر گرفتن منافع ملی و منطقه‌ای با دقت و ظرافت کامل عمل نماید. در این خصوص فرماندهی مرزبانی جمهوری اسلامی ایران به منظور اجرای دقیق وظیفه ذاتی خود در خصوص استیفای حقوق دولت و مرزنشینان با توجه به تعیین تکلیف نشدن وضعیت حقابه رودخانه مرزی سیروان از نظر حقوقی امکان نظارت بر اقدامات کشور همسایه در طول ۴۲ کیلومتر نوار مرز رودخانه‌ای پیرامون اجرای طرح‌های عمرانی و ایجاد کانال انحرافی، برداشت آب، ماهیگیری، قایقرانی و... را ندارد. لذا با توجه به مراتب فوق، به منظور اتخاذ تصمیمات درست و اقدام به موقع در زمان بروز چالش‌ها و بحران‌های پیش رو فرماندهی مرزبانی ناجا و مرزبان منطقه به‌ویژه در ارتباطات دیپلماتیک (ملاقات‌ها، مذاکرات و مکاتبات مرزی) نیازمند اشرافیت کامل بر کلیه نقاط ضعف و قوت قوانین و مقررات رودخانه‌ای بین‌المللی و داخلی در شرایط فعلی است تا در کلیه جلسات مشترک و داخلی نسبت به استیفای حقوق دولت مرزنشینان اقدام نمایند.

آب در دهه‌های اخیر بیش از گذشته نقشی استراتژیک یافته و به صورت مستقیم سرنوشت هر کشوری به آن وابسته است. عدم وجود ساختارهای مناسب مدیریتی در بهره‌برداری مشترک و حکمرانی آب‌های سطحی و زیرزمینی می‌تواند بهره‌برداری از این منابع را به عاملی برای ایجاد بحران و تنش بین کشورها تبدیل نماید. ایران همواره بر سر تقسیم آب‌های مرزی با همسایگانش اختلاف داشته و بیش از ۲۵ جنگ در طول ۱۳۳ سال گذشته را بر سر همین مسئله تجربه کرده است (نیرومند فر و شهیدی، ۱۳۹۷: ۲۳۵)؛ که جنگ تحمیلی ۳۱ شهریورماه سال ۱۳۵۹ یکی از مهم‌ترین مناقشات ایران با کشور عراق به خاطر اختلاف بر سر نوع استفاده از رودخانه مرزی مشترک بین دو کشور بود و این اختلاف نظر در رودخانه‌های مرزی دیگری همچون سیروان وجود داشته و به‌عنوان پدیده‌ای چالش‌برانگیز، آینده همکاری و روابط دو کشور را با تهدید بالقوه مواجه ساخته است. ضرورت دارد با انجام تحقیقی علمی و عمیق نسبت به بررسی چالش‌های امنیتی رودخانه مرزی سیروان بر اساس قوانین و مقررات منطقه‌ای و بین‌المللی اقدام نمود. نیاز به آگاهی کامل نسبت به قوانین و مقررات داخلی و بین‌المللی و قراردادها و پروتکل‌های مرزی و اشرافیت آنها به نقاط قوت و ضعف موجود در قراردادها توسط مرزبانان در

مناطق مرزی به‌ویژه پیرامون رودخانه‌های مرزی جهت کاهش تنش و جلوگیری از بروز اختلافات مرزی الزامی است و ضرورت دارد با انجام تحقیقاتی ژرف و موسّع به ابعاد مختلف موضوعات مبتلا به مرزبانان که عدم حل و فصل این مسائل می‌تواند در روابط دوجانبه کشورمان با کشورهای هم‌جوار چالش ایجاد نماید، پردازیم و این مهم، خود مبین اهمیت انجام این تحقیق است. بر اساس آنچه بیان شد، در این مطالعه می‌کوشیم به این سؤال مهم پاسخ دهیم که: چالش‌های امنیتی در حوزه رودخانه مرزی سیروان بر اساس قوانین و مقررات کدام‌اند؟

در راستای پاسخ به سؤال اصلی فوق، سؤال‌های فرعی ذیل صورتبندی شد:

- چالش‌های امنیتی داخلی در حوزه رودخانه مرزی سیروان بر اساس قوانین و مقررات کدام‌اند؟
- چالش‌های امنیتی منطقه‌ای و بین‌المللی بر اساس قوانین و مقررات در حوزه رودخانه مرزی سیروان کدام‌اند؟

پیشینه تحقیق

بررسی پیشینه تحقیق می‌تواند در دستیابی به نگاه و درک درستی از موضوع پژوهش کمک نماید، از این رو در ذیل به برخی از تحقیقاتی که از جنبه‌های مختلف دارای قرابت موضوعی و محتوایی با این تحقیق بوده‌اند، پرداختیم که در ادامه به برخی از مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود؛

دیانت، درج و قادری (۱۳۹۸) در تحقیقی با عنوان «تأثیر هیدروپلیتیک زاب کوچک بر روابط سیاسی ایران و اقلیم کردستان عراق» به این موضوع پرداخته‌اند. در این پژوهش از روش توصیفی-تحلیلی استفاده شده است. بر اساس یافته‌های تحقیق، در حال حاضر دولت ایران به خاطر نیاز مبرم مناطق و سرزمین‌های داخلی خود به آب به منظور توسعه کشاورزی و صنعتی آن مناطق، مشغول احداث سد بر روی رودخانه زاب کوچک در نقاط صفر مرزی است. به طور یقین با تکمیل این سدها و انحراف آب به بخش‌های داخلی کشور، منطقه کردستان عراق از لحاظ هیدروپلیتیکی در تنگنا قرار خواهد گرفت و تنش میان ایران و این منطقه افزایش پیدا خواهد کرد.

رشیدی نژاد (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان «تأثیر مناسبات هیدروپلیتیک کشورهای پیرامونی حوضه دجله و فرات بر امنیت ج.ا.ایران: مطالعه موردی پروژه گاپ» با نگرش به تداوم تغییرات اقلیمی و تغییر الگوی بارش و افزایش میزان مصرف آب در کشورهای پایین دست به روش توصیفی-تحلیلی با استفاده از منابع کتابخانه‌ای بر این فرض استوار است که بازتاب مناسبات هیدروپلیتیک کشورهای حوضه دجله و فرات (بر بنیاد طرح گاپ) در شکل تهدید امنیت نواحی جنوب غرب ایران نمود یافته و تشدید

خواهد شد. نتیجه پژوهش نشان داد که پیامدهای ناشی از رویکرد هیدروپلیتیک کشورهای فرا دست دجله و فرات به‌ویژه ترکیه، افزون بر تهدید امنیت زیست محیطی دیگر ابعاد امنیت در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی در جنوب غرب کشور را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

مسرور (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «ابعاد سیاسی مسائل آبی (هیدروپلیتیک) ایران و همسایگان و چشم‌انداز آینده آن» به این موضوع پرداخته است. بر اساس یافته‌های این پژوهش، اتخاذ رویکرد اقتصادی نسبت به آب احتمالاً مهم‌ترین دلیل تنش‌های آبی بین ایران و همسایگان در آینده خواهد بود؛ یعنی درک متفاوت از آب عامل اصلی تنش‌های آینده است. علاوه بر این، تراکم شکاف آب بر روی دیگر شکاف‌های اجتماعی به‌ویژه مرزهای قومی می‌تواند باعث بروز ناآرامی‌هایی شود. این مسئله می‌تواند برای اقوام بالادست در صورت وجود تاسیسات کافی منجر به رشد نگاه اقتصادی به آب و در نهایت تلاش برای استقلال بر پایه اقتصاد آبی گردد.

خالدی، میرزایی، پیردشتی و صمدزاده گلستان (۱۳۹۳) در تحقیقی تحت عنوان «بررسی نقش رودخانه‌های مرزی در روابط ایران و عراق (مورد مطالعه: اروندرود)» به این موضوع پرداخته‌اند. هدف اصلی این مقاله که به صورت اسنادی و با شیوه توصیفی-تحلیلی تهیه شده، بررسی چالش‌ها و فرصت‌های هیدروپلیتیکی ایران در قبال عراق است. بر اساس یافته‌های تحقیق مهار آب‌های سطحی و ورودی به عراق از سوی ایران دارای آثار مثبت و منفی متعددی است؛ اما آنچه در این ارتباط باید مورد توجه قرار گیرد این است که ایران باید ضمن حفظ منافع ملی خود، توجه داشته باشد که تحقق مهار آب‌های سطحی مرزی، کمترین آسیب را به روابطش با عراق و همچنین بحران‌های احتمالی در اثر تبلیغات منفی مخالفان و برانگیختن احساسات مردم منطقه وارد سازد.

موسوی‌نیا (۱۳۹۲) در تحقیقی تحت عنوان «چالش‌های هیدروپلیتیک: مطالعه موردی ایران و عراق» به این موضوع پرداخته است. پژوهش با روش تجزیه و تحلیل اطلاعات کیفی و از طریق استفاده از اسناد، مدارک و شواهد تاریخی به صورت توصیفی-تحلیلی صورت گرفته است. نتایج پژوهش ضمن تأیید فرضیه‌های ارائه شده، بیانگر آن است که رشد جمعیت و گسترش شهرها، توسعه کشاورزی، بحران‌های زیست محیطی و صنایع از عوامل به وجود آمدن چالش‌های هیدروپلیتیک در روابط ایران و عراق می‌باشند.

خلیلی، حیدری، صیادی و اصغری ثانی (۱۳۹۲) در تحقیقی با عنوان «مدل‌سازی ژنوم‌های ژئوپلیتیک تأثیرگذار بر سیاست خارجی ایران و عراق» با روش توصیفی-تحلیلی، با تأکید بر تحلیل کدها و

ژنوم‌های ژئوپلیتیک موجود در جغرافیای سیاسی ایران و عراق کوشش کرده‌اند تا در قالب مدلی با عنوان مدل تقابل کد/ ژنوم‌های ایران و عراق، پیامدهای این تقابل و تأثیر آن بر سیاست خارجی دو کشور را تحلیل کنند. بر اساس نتایج تحقیق، یکی از مؤلفه‌های موثر بر بروز ناامنی در روابط ایران و عراق می‌توان به افزایش میزان استفاده از آب رودخانه‌های مرزی و شکل‌گیری تعارض‌های هیدروپلیتیک به دلیل وابستگی شدید عراق به آب نام برد.

هانس، پیتر و ولبک^۱ (۲۰۰۰) در مقاله‌ای با عنوان رودخانه‌های مشترک و منازعات بین کشورها، به بیان نقش و تأثیر هیدروپلیتیک رودخانه‌های مرزی در ایجاد تنش بین کشورهای همسایه اشاره کرده است. بر اساس یافته‌ها و نتایج این تحقیق، یکی از مهم‌ترین منابع چالش و منازعه در سال‌های آتی بین کشورهای جهان به‌ویژه در خاورمیانه و شمال آفریقا، موضوع آب و بهره‌برداری برخی کشورها بدون در نظر گرفتن منافع کشور همسایه از رودخانه‌های مرزی است. در این تحقیق با بیان مثالی از مصر و کشورهای همسایه آن مانند سودان و اوگاندا معتقد است که نه تنها کشورهای آفریقا بلکه کشورهایی مانند عراق، ترکیه و سوریه به خاطر عدم توافق بر سر استفاده مسالمت‌آمیز از رودخانه‌های مرزی، آستان بروز درگیری‌ها و مناقشاتی بر سر موضوع آب هستند.

آرون تی ولف (۱۹۹۶) در مقاله‌ای با عنوان منازعات آب در خاورمیانه و راهکارهایی برای حل و فصل آن، ضمن اشاره به کشمکش‌ها و درگیری‌های کشورهای خاورمیانه بر سر آب، به بیان راهکارهایی به منظور حل و فصل آنها نیز اقدام کرده است؛ محقق بر اساس یافته‌ها و نتایج تحقیق چنین بیان داشته که یکی از منابع تنش و درگیری در آینده سیاسی-نظامی خاورمیانه و همچنین یکی از مهم‌ترین علل نزدیکی یا دوری کشورهای این حوزه، نوع و تفاهم یا تخاصم و تعاند کشورها بر سر استفاده از منابع مشترک آبی می‌باشد (ولف، ۱۹۹۶).

بررسی کمی و کیفی تحقیقات پیشین نشان می‌دهد، رودخانه مرزی سیروان از منظر محققان مختلف مغفول مانده و از این منظر تحقیق پیش رو در قیاس موضوعی با مطالعات قبلی یک مطالعه و تحقیق جدید محسوب می‌شود. از سوی دیگر بررسی چالش‌های امنیتی رودخانه مرزی سیروان بر اساس قوانین و مقررات منطقه‌ای و بین‌المللی از این منظر که می‌تواند با تکیه بر قوانین و مقررات قابل استناد و متقن بین‌المللی موضوع مورد مناقشه ایران و عراق را تحلیل و واکاوی نماید، خود محل اعتنا است.

1 - Hans Peter Wolleback

2 - Aaron T. Wolf

در مجموع این مطالعه با تحقیقات پیشین از منظر روش و موضوع دارای تفاوت و وجوه افتراقی است و تنها از این منظر که یکی از موضوعات هیدروپلیتیکی مهم کشورمان را وجه نظر قرار داده، با تحقیقات قبلی دارای اشتراک و تشابه است. از سوی دیگر بررسی تحقیقات قبلی نشان می‌دهد تا کنون تحقیقی مستقل و علمی که وجه همت خود را معطوف بررسی چالش‌های امنیتی رودخانه مرزی سیروان بر اساس قوانین و مقررات منطقه‌ای و بین‌المللی کرده باشد، در سطح کشورمان انجام نشده است.

چارچوب نظری پژوهش تلفیقی است از دیدگاه‌های اندیشمندان روابط بین‌الملل که به تفصیل در ذیل بیان شده است؛

عنوان نظری هیدروپلیتیک یا سیاست آب، ظاهراً نخستین بار در کتابی با عنوان سیاست آب دره نیل، نوشته جان واتربوری^۱ به کار رفته است؛ کتابی که در سال ۱۹۷۹م. از سوی انتشارات دانشگاه سیراکیوز^۲ منتشر شده است. البته این اصطلاح پس از آن تبدیل به یکی از اصطلاحات رایج در واژه‌شناسی علوم سیاسی شده و ادبیات موضوعی بسیار پرباری پیدا کرده است (مرادی طادی، ۱۳۹۶: ۷۴-۷۲). اصطلاح هیدروپلیتیک، به روابط بین کشورها اعم از همکاری یا جنگ و نزاع، با توجه به منابع آبی مشترک و پتانسیل موجود در این مورد اشاره دارد. هیدروپلیتیک منعکس شده از هیدرولوژیک و فرایندهای سیاسی است که در اکثر مرزهای آبی بین‌المللی یک موضوع بزرگ و نگران‌کننده است (مارتیانگو^۳، ۲۰۱۱: ۷۴). هیدروپلیتیک را می‌توان علم مطالعه ابعاد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی آب تعریف کرد که هدف آن ارتقای ثبات سیاسی جوامع، امنیت منطقه‌ای، کامیابی و توسعه اقتصادی و توسعه پایدار زیست محیطی است (کل^۴، ۲۰۱۱: ۱).

در رویکردهای مختلف درباره هیدروپلیتیک بر روی عواملی مانند درگیری و همکاری، بازیگری دولت‌ها و حضور در حوضه‌های آبریز بین‌المللی تأکید می‌شود. به طوری که اهمیت همکاری بر سر آب از دهه‌های گذشته به این سو در اندیشه و کردار عمومی جهانی، روندی رو به رشد یافته است. در این باره سازمان ملل متحد، میانه سال‌های ۲۰۰۵-۲۰۱۵ و «آنتونیو گوترش»^۵ دبیرکل این سازمان میانه سال‌های ۲۰۱۸-۲۰۲۸ را دهه بین‌المللی برای اقدام آب برای توسعه پایدار اعلام کرد (کاویانی‌راد،

1 - John Waterbury

2 - Syracuse

3 - Martignago

4 - Kehl

5 - António Manuel de Oliveira Guterres

۱۳۹۹، ۳۱). در این میان، مایسنر^۱ در تعریفی از هیدروپلیتیک، آن را مطالعه سیستماتیک روابط میان دولت‌ها، بازیگران غیر دولتی و سایر عناصر مانند نهادهای فرا دولتی درباره استفاده انحصاری از آب‌های بین‌المللی می‌داند. در این تعریف، بر بررسی ارتباط میان بازیگران دولتی و غیر دولتی، تأکید بر بازیگران و نهادهای درون و بیرون دولت‌ها، تلاش در جهت استفاده انحصاری از آب و اعمال حاکمیت‌های گوناگون بر رودهایی که هم جنبه ملی و هم جنبه بین‌المللی دارند، تأکید شده است (تورتن^۲، ۲۰۲۰: ۱۵-۱۶). آرون پی. ال‌هانس در کتاب خود با عنوان سیاست آب در جهان سوم، با تأکید بر اینکه آب نخستین و مهم‌ترین نیاز بیولوژیکی بشر است، هیدروپلیتیک را «مطالعه نظام یافته منازعات و همکاری‌ها میان دولت‌ها در خصوص منابع بین‌المللی آب» تعریف می‌کند (ال‌هانس^۳، ۱۹۹۷: ۲۱۸).

با دقت در مجموعه گزاره‌های ذکر شده، می‌توان هیدروپلیتیک را چنین تعریف کرد: «دانش مطالعه و بررسی منازعه و همکاری میان دولت‌ها، به‌عنوان بازیگر اصلی بر سر منابع مشترک آب». به این ترتیب، پیوند میان سیاست خارجی و چالش‌های آب از طریق هیدروپلیتیک برقرار می‌شود (عراقچی، ۱۳۹۳: ۹۸-۹۹). در این راستا باید گفت که امروزه آب به‌عنوان یک موضوع ژئوپلیتیکی تجلی پیدا کرده و بر روابط دولت‌ها تأثیر می‌گذارد. رودخانه زاب کوچک به‌عنوان یکی از منابع آبی مشترک همواره یکی از عوامل تأثیرگذار بر روابط سیاسی ایران و عراق (کردستان عراق) بوده و بر مناسبات سیاسی این دو کشور سایه افکنده است. ایران به‌عنوان کشوری فرا دست و دارای موقعیت جغرافیایی بالاتر نسبت به اقلیم کردستان عراق، از امتیازات و فرصت‌های نسبتاً بالاتری در بهره‌مندی از رودخانه زاب کوچک برخوردار بوده و همواره شروع به سدسازی و کلنگ‌زنی بر روی این رودخانه کرده است، که این خود می‌تواند اقلیم کردستان عراق را -که در موقعیت پایین دستی قرار دارد- در بهره‌مندی از رودخانه زاب کوچک در تنگنا قرار دهد و بر روابط سیاسی این کشور با اقلیم کردستان تأثیر بسزایی داشته باشد (دیانت و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۳۵).

«جانسون ای میز چایلر^۴ جغرافیدان آمریکایی»، «پیتر هاگت^۵ جغرافیدان معروف انگلیسی»، «گارت پورتر^۶ از صاحب نظران آمریکایی» و بسیاری دیگر از نظریه‌پردازان مشهور حوزه هیدروپلیتیک همچون

1 - Meissner

2 - Turton

3 - Elhance

4 - Johnson A. Miz Chyler

5 - Peter Hoggett

6 - Garrett Porter

مصطفى دولتيار و تيم اس. گراي^۱، ميريام ار. لوى^۲، جان ديبلوماكس ول و رافائل روى^۳، پاتريشيا كامرى^۴، حافظنيا، استيفن آن. اندگوا و جرمى ليند و گرت پرتري^۵، كمبود منابع آبى و رقابت بر سر تصاحب و بهره‌بردارى هر چه بيشتر از اين منابع، به‌ويژه مناقشه در خصوص استفاده هر چه بيشتر از منابع آبى مشترك مانند رودخانه‌هاى مرزى را از عمده‌ترين عوامل تنش‌زا در روابط سياسى و اقتصادى دولت‌ها دانسته‌اند و اين موضوع را از مهم‌ترين علل بروز تخاصم، تنازع و تعارض بين كشورها در قرن بيست‌ويك تبين نموده‌اند.

پس از مطالعه و تعمق در ديدگاه‌هاى انديشمندان مختلف در حوزه هيدروپليتيك و با امعان نظر به نقش رودخانه‌هاى بين‌المللى و مرزى همچون سىروان بر ابعاد مختلف امنيت بين دو كشور ايران و عراق و همچنين پيامدهاى ناشى از مشخص نبودن رژيم استفاده از اين آبراه بر بسيارى از مناسبات دو جانبه مرزى و حيات زيبست محيطى بوم منطقه مورد مطالعه، رهيافت نظرى اين تحقيق، تلفيق و ممزوجى از نظريه‌هاى انديشمندان حوزه هيدروپليتيك مى‌باشد.

در نهايت پس از مطالعه ديدگاه‌ها و تئورى‌هاى هر يك از اين انديشمندان و تتبع و تعمق در آثار و نظريه‌هاى آنان، ديدگاه مطالعات زيبست محيطى پاتريشا كامرى و جرمى ليند، ديدگاه سياست آب و سياست قدرت، كمبود آب و افزايش قدرت براى تصاحب آن از جانب دولت‌هاى ساحلى از سوى ميريام ار. لوى، ديدگاه جان ديبلوماكس ول و رافائل روى مبنى بر ارتباط بين كمبود منابع طبيعى و تشديد منازعات به‌ويژه در كشورهاي جهان سوم، ديدگاه كاهش منابع آبى رودخانه‌هاى مشترك و وقوع منازعات مسلحانه، توسط استيفن آن. اندگوا مبنائى نظرى اين پژوهش قرارگرفته است.

مبتنى بر نظريه‌هاى مذكور و با ابتناء بر روش‌هاى حل و فصل مناقشات بين‌المللى بر سر رودخانه‌هاى مرزى، چارچوب نظرى تحقيق انتخاب شد. براى حل و فصل مناقشات بين‌المللى بر سر رودخانه‌هاى مرزى سه دسته راه‌حل پيشنهاد شده است؛ دسته اول آنهايى هستند كه به دليل ماهيت غير عادلانه‌شان قابل قبول نيستند. در واقع انگيزه‌اى كه در پس پيدايش چنين روش‌هايى وجود دارد بر مبنائى عدالت و تأمين منافع طرفين به طور مساوى نيست. طبعاً به غير از وجود مسائل و مشكلات فنى و عملى، بر

1 - Mustafa Dalutyar and Tim S. geray

2 - Miriam A. Levy

3 - John Debilomax Well and Raphael Rooney

4 - Patricia Comrie

5 - Stephen Ann. Ndgwa and Jeremy Lind and Garrett Preter

اثر تضييع حقوق يك طرف، هميشه زمينه ايجاد منازعات و تنش‌هاى ممتد بين طرفين فراهم است؛ نظير روش «يكى از سواحل رودخانه به‌عنوان مرز» و نيز روش «به كارگيرى معيارهاى مختلف براى قسمت‌هاى مختلف رودخانه». دسته دوم آنهاىي هستند كه در عمل به كار برده مى‌شوند و انگيزه ايجاد آنها عدالت و تأمين منافع طرفين است، اما وجود مشكلات فنى و عملى كه ناشى از اصرار بر ترسيم يك خط به‌عنوان مرز در رودخانه است، خود مشكلات و احياناً اختلافاتى را به وجود مى‌آورد. نمونه بارز اين روش‌ها، شيوه «خط منصف» براى رودخانه‌هاى غير قابل كشتيرانى و «تالوگ» براى رودخانه‌هاى قابل كشتيرانى است. به هر حال هم در دسته اول و هم در دسته دوم آنچه بيشتر ملاك قرار گرفته تكيه بر رسم يك خط دقيق در آب است، كه به نظر مى‌رسد براى مرزهاى رودخانه‌اى به لحاظ اينكه معمولاً مسير آن در حال تغيير است، مناسب نباشد. دسته سوم شيوه‌اى جداگانه است كه بدون ترسيم يك خط دقيق در آب، كل رودخانه مرزى را تحت حاكميت مشترك طرفين قلمداد مى‌كند. به جهت ويژگى‌هاى اين روش و متفاوت بودن آن، به‌عنوان روشى مطلوب و مناسب براى رودخانه‌هاى مرزى پيشنهاد مى‌شود (موسوى، ۱۳۸۲: ۲۵).

در جدول شماره يك خلاصه مدل تحليلى تحقيق مبتنى بر چارچوب نظرى پژوهش آمده است.

جدول ۱: خلاصه چارچوب نظری تحقیق

اندیشمند	گزاره	استنتاج محقق
مصطفی دولتیار و تیم اس. گرای	آب منبع استراتژیک است و کمبود آب منجر به بروز تنازعات بین رقیبان می‌گردد.	چالش‌های امنیتی داخلی و چالش‌های امنیتی منطقه‌ای و بین‌المللی
میریام ار. لوی	دیدگاه سیاست آب و سیاست قدرت، کمبود آب و افزایش قدرت برای تصاحب آن از جانب دولت‌های ساحلی صورت می‌گیرد.	
جان دیلوماکس ول و رافائل روونی	بین کمبود منابع طبیعی و تشدید منازعات به‌ویژه در کشورهای جهان سوم ارتباط وجود دارد.	
پاتریشیا کامری و جرمی لیند	کمبود منابع حیاتی از جمله آب به گسترش منازعات مسلحانه منطقه‌ای منجر می‌شود.	
استیفن آن. اندگوا	کاهش منابع آبی رودخانه‌ای مشترک به درگیری‌های مسلحانه بین رقیبان و ذی‌نفعان منجر می‌شود.	
جانسون ای میز چایلر	رودها در طول تاریخ تمدن، محور تحولات مهم سیاسی، اجتماعی بوده و بر سر کسب امتیازهای آن در طول تاریخ، جنگ‌های متعدد به وقوع پیوسته است.	
پیتر هاگت	خط تقسیم آب، رودخانه‌های مرزی و حوضه آبرگیر موجود در یک کشور از عوامل تنش‌زا در روابط دولت‌ها می‌باشند.	
گارت پورتر	منابع آب شیرین از جمله منابع تجدید شونده و کمیاب هستند که هدف مستقیم زد و خوردهای احتمالی خشونت‌بار بین‌المللی قرار دارند. همچنان که درگیری بر سر آب‌های تقسیم شده بین‌المللی رودخانه‌ها از گذشته مورد علاقه برنامه‌ریزان امنیت بین‌المللی بوده است.	

روش تحقیق

تحقیق پیش رو از منظر هدف، پژوهشی کاربردی^۱ است، همچنین روش تحقیق در این پژوهش با توجه به ماهیت موضوع، توصیفی و تحلیلی است. تحقیق از منظر نحوه گردآوری داده‌ها نیز در زمره تحقیقات

اسنادی^۱ قرار دارد. جامعه آماری این تحقیق شامل کلیه منابع و متون، مقالات، کتب و داده‌های اینترنتی متقن و معتبری است که در حوزه انجام تحقیق، تالیف و تقریر یافته‌اند. در این پژوهش جامعه آماری مشتمل بر تعداد ۹۷ سند و مدرک متقن و معتبری است که با بررسی دقیق محقق در مرحله منبع‌شناسی از ۸۴ سند برای تدوین ادبیات و مبانی نظری و همچنین تبیین و استنتاج یافته‌ها استفاده شدند؛ لذا روش نمونه‌گیری در این تحقیق «هدفمند یا همان گزینشی» بوده است. لذا با توجه به ماهیت و نوع مطالعه مورد مطالعه، گردآوری داده‌ها بر اساس و مبنای روش مطالعه منابع اسنادی انجام شد. سطح تحلیل این پژوهش خرد و واحد تحلیل آن «اسناد» می‌باشد. قلمرو زمانی تحقیق، ۱۳۹۹ بوده است. قلمرو مکانی تحقیق رودخانه مرزی سیروان در غرب کشورمان و مرز مشترک ایران و عراق می‌باشد. روایی و پایایی در همه شیوه‌های پژوهش مورد توجه بسیاری از پژوهشگران قرار دارد. روایی^۲ (اعتبار، صحت) و پایایی^۳ (قابلیت اطمینان) مفاهیم مهمی در پژوهش و روش تحقیق هستند. برای حصول اطمینان از روایی و پایایی پژوهش و به منظور اطمینان خاطر از دقت بودن یافته‌ها از شیوه‌های مختلفی همچون دیدگاه پژوهشگر، مشارکت‌کنندگان یا خوانندگان گزارش پژوهش انجام می‌شود که در این مطالعه، برای ارزیابی و اطمینان از روایی تحقیق اقدامات فوق انجام شد. با توجه به نوع تحقیق حاضر که توصیفی-تحلیلی است و با توجه به ماهیت و نوع موضوع مورد مطالعه و از آنجا که گردآوری اطلاعات و داده‌های تحقیق از روش‌های گوناگون و به طور کلی بر مبنای روش کتابخانه‌ای و اینترنتی صورت گرفته، لذا تجزیه و تحلیل یافته‌ها نیز به طور عمده با شیوه تحلیل کیفی انجام پذیرفته است.

محدوده مورد مطالعه

رودخانه مرزی سیروان

سیروان مهم‌ترین و معروف‌ترین رودخانه ناحیه هورامان در استان کرمانشاه و سرچشمه در کردستان است و مسیر نسبتاً طولانی و پر پیچ و خمی دارد. این رودخانه در بخش غربی و شمال غربی هورامان قرار گرفته و منطقه هورامان را به دو بخش تقسیم نموده است. این رودخانه طویل‌ترین رود در استان کردستان است و شاخه‌های اصلی آن رودخانه‌های گاورود و قشلاق می‌باشند. قسمتی از این رود، در بخش‌های میانی، باعث ایجاد مرزی بین ایران و عراق می‌گردد و به منطقه دیاله مشهور است و پس از

1 - Documentary Research

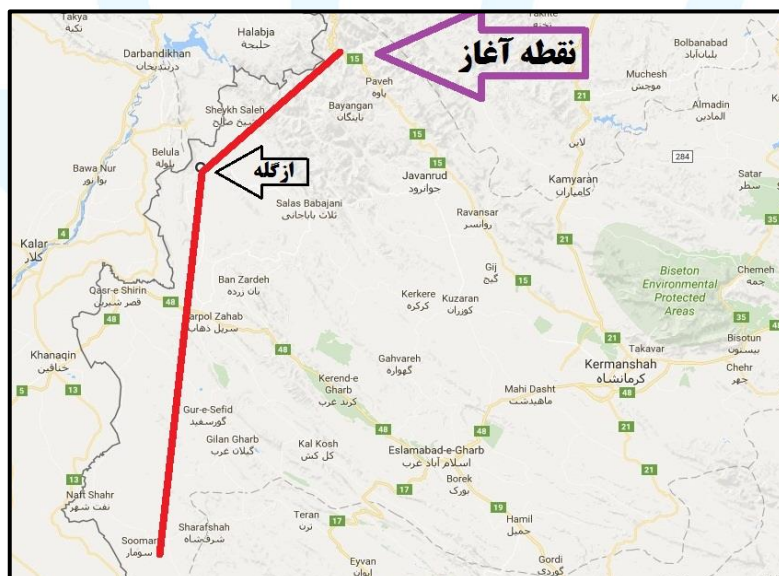
2 - Validity

3 - Reliability

آن به خلیج فارس می‌ریزد. از انشعابات مهم این رودخانه می‌توان گردوکانه، چم قوره، چم گردکان، زریوار و چم گوتوند را نام برد. اطراف این رودخانه محل مناسبی برای رشد گونه‌های مختلف ماهی و پرندگان می‌باشد که زیبایی خاصی را به این رودخانه داده است. بخش اعظم این رودخانه در شهرستان پاوه قرار دارد. این رودخانه از بخش رزاب و مریوان در کردستان سرچشمه گرفته و پس از عبور از شمال غربی اورامانات کرمانشاه، دوآب و شمال هرتا، رودخانه‌های ژاوه‌رود، قشلاق، ليله، لوشه، زمكان در شهرستان دالاهو کرمانشاه، دشت حر به آن پیوسته و سپس وارد کشور عراق می‌شود. سیروان را آب سیروان نیز می‌نامند. آب سیروان از به هم پیوستن دو رودخانه قشلاق و گاه‌رود پدید می‌آید. سیروان پس از طی مسیری در میان دره کوه‌های کوچک‌خرمال، شاهو و سالان وارد کردستان عراق شده و به دریاچه سد دربندیخان می‌ریزد. در عراق، این رود پس از سد دربندیخان نام رود دیاله به خود می‌گیرد.

رود دیاله از به هم آمیختن رودهای سیروان، زالم و تنجه‌رو پدید می‌آید و جای پیوستن این رودها دوآوان نام دارد. دیاله در همه مسیر خود در سرزمین عراق به نام یکی از رودهای تشکیل‌دهنده آن، سیروان نامیده می‌شود و نزدیک سلمان پاک در جنوب بغداد به دجله می‌ریزد و دجله را به سوی غرب می‌راند و آن را به فرات نزدیک می‌سازد.

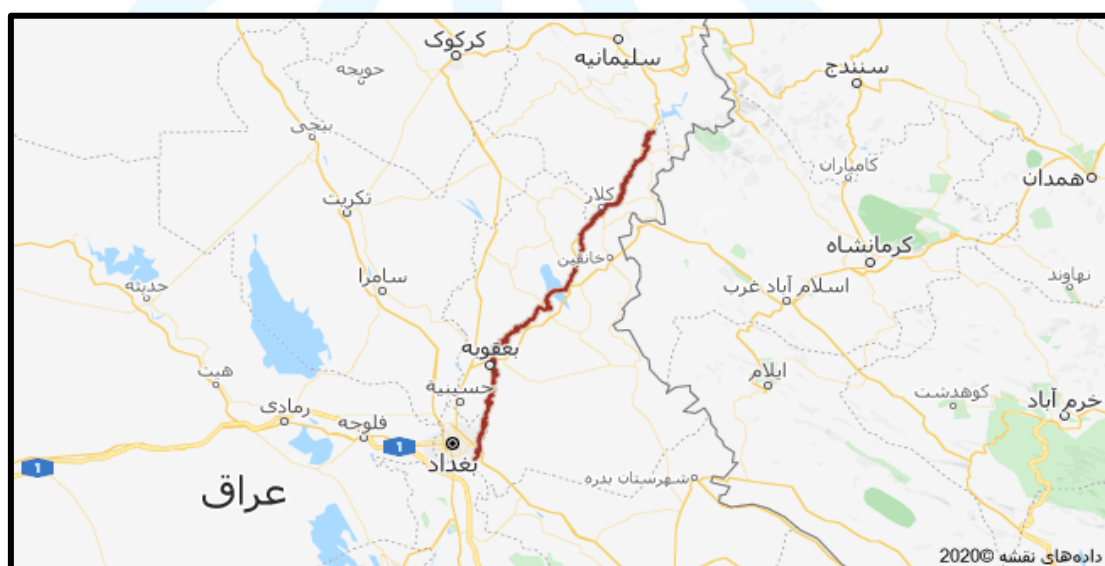
شکل ۱: سیر رودخانه سیروان در ایران

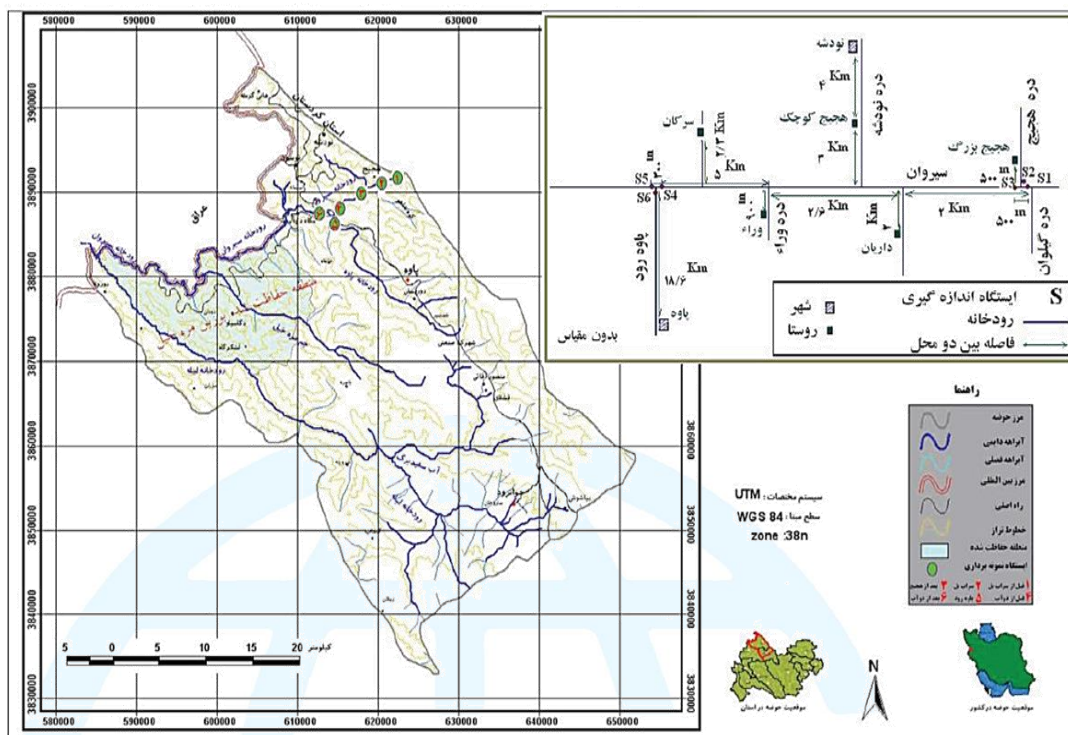
سدهای سلیمان‌شاه سنقر، گاوشان، وحدت (قشلاق)، آزاد، سد آزادی در دالاهو و داریان پاوه بر روی سرشاخه‌های این رودخانه در ایران احداث شده‌اند.

رودخانه مرزی سیروان با میزان آبدهی متوسط ۲۷۰۰ میلیون متر مکعب در سال به‌عنوان پنجمین رودخانه پرآب ایران پس از رودهای کارون، دز، کرخه و سفید رود است (رضائی‌مقدم و همکاران، ۱۳۹۵: ۶۰). این رودخانه توسط استان‌های کردستان و کرمانشاهان پوشش یافته و شهرستان‌های سنندج، مریوان، پاوه، ثلاث باباجانی، سرپل ذهاب، گیلان غرب، نوسود و جوانرود در حوزه آبریز این رودخانه قرار دارند. سیروان پس از تلاقی شاخه‌های اصلی آن به جنوب باختری جریان می‌یابد، از روستاهای بسیاری گذشته و در منطقه دوآب رودخانه پاوه رود را دریافت می‌نماید. پس از آن در جنوب نوسود از علامت مرزی ۶۹/۱۱ وارد منطقه مرزی شده و به طور تقریبی ۴۲ کیلومتر مرز مشترک دو کشور ایران و عراق را تشکیل و در منطقه مرزی دروله از علامت مرزی ۶۹/۱۰ وارد خاک عراق می‌گردد.

شکل ۲: سیر رودخانه سیروان در عراق

شکل ۳: توپوگرافی رودخانه سیروان و موقعیت آن در استان‌های کردستان و کرمانشاه

یافته‌های تحقیق

پاسخ به سوال فرعی اول تحقیق

چالش‌های امنیتی داخلی در حوزه رودخانه مرزی سیروان بر اساس قوانین و مقررات کدام‌اند؟

یکی از چالش‌های مهم امنیتی داخلی در حوزه رودخانه مرزی سیروان به خطر افتادن امنیت مرزی با توجه به پتانسیل بحران‌زایی مرزهای غربی کشور است؛ در تبیین این یافته می‌توان بیان داشت: مرزهای غربی ایران با عراق از جمله مرزهای تپیک در حوزه مسائل ژئوپلیتیک در جهان است. به عبارت دیگر ما در جهان شاید کمتر شاهد مرزهایی با این پتانسیل ایجاد بحران باشیم. کشور عراق چه از نظر تاریخی و چه از نظر جغرافیایی (طبیعی و انسانی) به مقدار زیادی در حوزه جغرافیایی و تمدنی ایران قرار می‌گیرد، به طوری که نزدیک بیست درصد کرد و شصت درصد شیعه در کنار ضعف‌هایی مانند عدم دسترسی مناسب به دریا در پیوند با اختلافات سیاسی میان نظام‌های سیاسی دو کشور در گذشته، رهبران سیاسی عراق به‌ویژه صدام حسین را به اتخاذ یک موضع شدیداً ضد شیعی-ضد ایرانی سوق داده و دو جنگ را طی کمتر از سی سال به ایران تحمیل کرد. امروزه با توجه به تحولات سیاسی صورت گرفته در عراق و تأمین حقوق کردها و شیعیان در کنار نظام سیاسی همگرا با ایران، به نظر

می‌رسد برخی مشکلات ژئوپلیتیک مانند حمایت از گروه‌های قومی از هر دو طرف و مشکلات مرزی کم رنگ شده و برای مدتی خاموش بشوند. اما مشکل دیگری که می‌تواند روابط دو کشور را تحت تأثیر قرار دهد، بحث آب است. همان‌طور که ذکر شد، کشور عراق از نظر منابع آب به شدت وابسته به خارج از مرزهای خود است. این مشکل در مورد رودخانه فرات بسیار شدیدتر می‌باشد و عراق امیدوار است با توجه به اینکه اثرگذاری ترکیه بر دجله کمتر است، بخشی از کمبود آب در حوضه فرات را با انتقال آب از حوضه دجله جبران کند و همچنین آب مازاد از دجله (حداکثر ده میلیارد متر مکعب) می‌تواند از نابودی اکوسیستم‌های آبی موجود در جنوب این کشور جلوگیری کند. از طرف دیگر بر اساس آمار بانک جهانی، ایران در آینده نزدیک با مشکل کم آبی روبه‌رو خواهد شد. از همه مهم‌تر اینکه، ایران در همه مناطق خود به یک میزان از بارش باران برخوردار نیست و قسمت عمده‌ای از خاک کشور به دلیل کمبود آب عملاً مورد استفاده قرار نمی‌گیرد. حال اینکه در صورت تأمین آب مورد نیاز مناطق خشک با استفاده از انحراف در مسیر رودخانه‌هایی که به خارج از کشور سرازیر می‌شوند، می‌توان به اشتغال زیاد نیروی بیکار کشور، که روز به روز هم زیادتر می‌شوند، دست یافت؛ پس لازم است که ایران از منابع آبی خود استفاده بهینه نماید. بدیهی است که پروژه‌های اجرا شده و در حال اجرا و یا مطالعه با هزینه‌هایی همراه باشد، ولی باید هزینه‌ها و منافع را در کنار هم سنجید و بهترین راه‌حل را انتخاب نمود.

در این راستا و یکی دیگر از چالش‌های مهم امنیتی داخلی در حوزه رودخانه مرزی سیروان، محتمل بودن واکنش منفی مردم محلی به هر گونه اقدام برای توافق با کشور عراق است. به طور کلی مردم نسبت به اجرای توافق‌نامه‌های مرزی و حتی طرح‌های عمرانی در منطقه به‌ویژه طرح‌هایی که استفاده از امکانات و امتیازات این منطقه و در جهت آبادانی سایر مناطق باشد، خوشبین نیستند. البته این نگاه بیشتر ناشی از خصلت مرکزگریزی در منطقه است. اما در عین حال مردم با طرح‌هایی که در جهت توسعه و عمرانی و آبادانی منطقه باشد، موافق خواهند بود. اما نگاه آنها به این مسئله با توجه به تبلیغات مخالفان و دشمنان جمهوری اسلامی ایران، بدبینانه خواهد بود و هر گونه کار عمرانی نیز اگر بدون بعد تبلیغاتی و خنثی نکردن دسیسه‌ها و اقدامات تحریک‌کننده کردهای عراقی در منطقه انجام شود، جواب نخواهد داد. بنابراین با توجه به اینکه ترجیح مردم ابتدا منطقه خود و سپس سایر مناطق است و در صورتی که طرح‌ها در جهت توسعه سایر مناطق باشد، مردم با آن موافقت نخواهند داشت، باید به بعد تبلیغاتی و روشن‌سازی افکار عمومی اقدام کرد. همچنین باید توجه داشت، در حوزه منطقه‌ای،

تصمیم‌گیری‌های استراتژیک بر رودخانه مرزی سیروان و استفاده یک سویه ایران از منابع این رودخانه و عدم حل و فصل مرضی‌الطرفین استحصال منابع آبی این رودخانه، از جنبه‌های متفاوت زیست محیطی، اقتصادی، امنیتی و حقوقی بر هیدروپلیتیک این حوزه تأثیر خواهد گذاشت. هیدروپلیتیک حوزه سیروان زمینه تأثیرگذاری بر روابط سیاسی کشور ایران و عراق را فراهم آورده است. در این خصوص تصمیم‌گیری در این حوزه، بدون در نظر گرفتن ابعاد گوناگون منطقه، می‌تواند پیامدهای برگشت‌ناپذیری به دنبال داشته باشد. در این میان، اگرچه ممکن است ایران بتواند از پروژه‌های استراتژیک خود، به‌عنوان یک اهرم فشار علیه کشور عراق استفاده کند اما هم وضعیت اشتراکات و مؤلفه‌های همگراساز منطقه بر حساسیت‌ها و پیامدهای منفی این طرح‌ها در هر دو سوی مرز ایران و عراق افزوده است و هم دولت عراق نیز می‌تواند در واکنش به چنین رفتار هیدروپلیتیکی از سوی ایران، بر مسیر آب‌های جاری باقیمانده در خاک خود، سد و پروژه‌های انتقال آب تأسیس کند و باعث بروز خشکسالی، گسترش بیابان‌های غربی خارج از کشور ایران و در نهایت افزایش ریزگردها و تحت فشار قرار دادن ایران را فراهم نماید که این خود یکی از چالش‌های مهم این حوزه مطرح است. در مجموع چالش‌های امنیتی داخلی در حوزه رودخانه مرزی سیروان بر اساس قوانین و مقررات را می‌توان به شرح نمودار ذیل تیتیر نمود؛

شکل ۴: چالش‌های امنیتی داخلی در حوزه رودخانه مرزی سیروان

لذا چالش‌هایی همچون «به خطر افتادن امنیت مرزی با توجه به پتانسیل بحران‌زایی مرزهای غربی کشور»، «تضعیف اقتدار حاکمیت در نظرگاه مرزنشینان ناشی از ضعف در استفاده بهینه از منابع آبی سیروان»، «محتمل بودن واکنش منفی مردم محلی به هر گونه اقدام برای توافق با کشور عراق» و

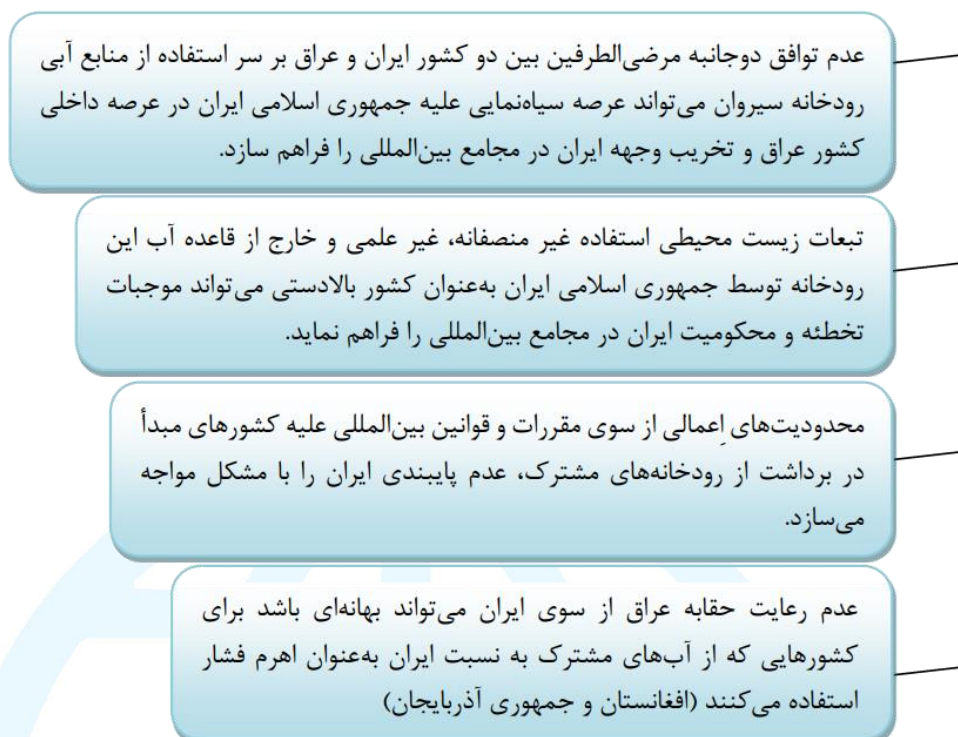
«تضعیف اقتصاد، معیشت و رفاه مرزنشینان ناشی از هدررفت منابع آبی سیروان» را می‌توان بر اساس یافته‌های تحقیق به‌عنوان چالش‌های امنیتی داخلی در حوزه رودخانه مرزی سیروان احصا شد.

پاسخ به سوال فرعی دوم تحقیق

چالش‌های منطقه‌ای و بین‌المللی در حوزه رودخانه مرزی سیروان بر اساس قوانین و مقررات کدام‌اند؟

یکی از چالش‌های مهم ناشی از تصمیم‌گیری‌های استراتژیک بر حوزه رودخانه مرزی سیروان، محدودیت‌های اعمالی از سوی مقررات و قوانین بین‌المللی علیه کشورهای مبدأ در برداشت از رودخانه‌های مشترک است. وجهه حقوقی کاهش و یا قطع آب رودخانه مرزی سیروان از سوی کشور ایران گرچه ظرفیت آن را دارد زمینه‌های قدرت مانور ایران را در روابط دیپلماتیک خود با کشور عراق فراهم سازد، اما از طرفی هم می‌تواند منجر به طرح شکایت کشور عراق در این خصوص گردد، چرا که بر اساس مقررات و اصول روابط بین‌الملل انحراف جریان آب رودخانه‌های مشترک توسط دولت‌های بالادست رودخانه، به زیان دولت‌های پایین دست ممنوع است و هیچ دولتی اجازه ندارد وضعیت و شرایط طبیعی سرزمین خود را به زیان دولت همسایه خود تغییر دهد؛ این مسئله خود می‌تواند بهانه‌ای باشد برای کشورهایی که از آب‌های مشترک به نسبت ایران به‌عنوان اهرم فشار استفاده می‌کنند (افغانستان و جمهوری آذربایجان) و بدون توجه به رویه‌های بین‌المللی آب‌های مشترک، در صدد هر چه بیشتر کاهش میزان آب‌های جاری خود به نسبت کشور ایران باشند. این مسائل حقوقی ناشی از خشک شدن و یا کاهش آب رودخانه مرزی سیروان نیز، بر ژئوکالچر حوزه رودخانه مرزی سیروان تأثیر می‌گذارد و اشتراکات فرهنگی-تمدنی این حوزه در هر دو کشور تحت تأثیر این واقعه‌های حقوقی قرار می‌گیرند.

شکل ۵: چالش‌های امنیتی منطقه‌ای و بین‌المللی در حوزه رودخانه مرزی سیروان

عدم توافق دو جانبه مرضی‌الطرفین بین دو کشور ایران و عراق بر سر استفاده از منابع آبی رودخانه سیروان می‌تواند عرصه سیاه‌نمایی علیه جمهوری اسلامی ایران در عرصه داخلی کشور عراق را فراهم سازد. یکی از بزرگ‌ترین فرصت‌های ایجاد شده در تحولات جدید عراق برای ایران بالا رفتن موقعیت شیعیان و کردهای عراق به‌عنوان نیروهای طرفدار ایران است که هم در سطح عموم مردم و هم در سطح نخبگان و سیاستمداران تراز اول نگاه مثبتی به ایران دارند. این موضوع خوشایند قدرت‌های فرا منطقه اشغالگر، کشورهای عرب و سنی مذهب و حتی گروه‌های تندرو مذهبی فعال در سطح منطقه نیست. طبیعی است که آنها در پی بهانه‌هایی هستند که وجهه ایران را در بین گروه‌های شیعه و کرد مخدوش کنند. لذا عدم توافق دو جانبه مرضی‌الطرفین بین دو کشور ایران و عراق بر سر استفاده از منابع آبی رودخانه سیروان می‌تواند ابزار تبلیغی مناسبی را در اختیار مخالفان ایران قرار داده تا به تبلیغات ضد ایرانی خود وجهه عامه‌پسندی بدهند. بدیهی است در صورت اجرای طرح‌ها و متضرر شدن جدی کردهای عراقی، اقدامات تحریک‌کننده می‌تواند مؤثر واقع شده و امنیت منطقه را تحت تأثیر قرار دهد.

از سوی دیگر از جمله چالش‌های امنیتی منطقه‌ای و بین‌المللی بر اساس قوانین و مقررات در حوزه رودخانه مرزی سیروان تبعات زیست محیطی استفاده غیر منصفانه، غیر علمی و خارج از قاعده آب

این رودخانه توسط جمهوری اسلامی ایران به عنوان کشور بالادستی است؛ در این راستا عدم توافق دو جانبه مرضی الطرفین بین دو کشور ایران و عراق بر سر استفاده از منابع آبی رودخانه سیروان و اجرای پروژه‌های مهار آب در بالادست رودهای دجله و فرات باعث کاهش زیاد میزان آب به عراق و یک فاجعه زیست محیطی شده است. بدیهی است که با برداشت آب ایران و به واقعیت پیوستن ادعای سوریه مبنی بر برداشت از آب دجله در مرز خود با ترکیه از میزان آبی که هم اکنون وارد حورها می‌شود، باز هم کاسته خواهد شد و فاجعه زیست محیطی شدیدتر خواهد شد. این می‌تواند ایران را نیز در کنار ترکیه مورد تهاجم گروه‌های سبز جهانی قرار دهد، به‌ویژه آنکه سد کرخه نیز بر این حورها تأثیر منفی داشته و این امر یکی از مهم‌ترین چالش‌های امنیتی منطقه‌ای و بین‌المللی بر اساس قوانین و مقررات در حوزه رودخانه مرزی سیروان خواهد بود.

امروزه درست است که مشکلات میان ایران و عراق بسیار کم‌رنگ شده، ولی باید توجه داشت که مشکلات ایران و عراق عمدتاً ماهیتی ژئوپلیتیکی دارند و ویژگی اصلی این بحران‌های ژئوپلیتیکی، ماندگاری آنها به مدت زیاد است. بنابراین توافق دو جانبه مرضی الطرفین بین دو کشور ایران و عراق بر سر استفاده از منابع آبی رودخانه سیروان موجب خواهد شد که توان ایران در تنظیم آب‌های ورودی به عراق به‌ویژه در حوضه سیروان که آب منطقه بغداد را تأمین می‌کند، بالا برود و ایران در آینده در روابط خود به عنوان کشور فرا دست از قدرت مانور بیشتری برخوردار باشد. امروزه ترکیه به عنوان یک کشور فرا دست به خوبی از این شرایط در روابط خود با سوریه و عراق بهره می‌برد. بنابراین درست است که قدرت مانور ایران در این زمینه به اندازه ترکیه نیست، ولی باز هم با توجه به این پتانسیل‌ها می‌تواند تأثیر زیادی در جهت‌دهی به رفتار عراق داشته باشد، به‌ویژه آنکه رودخانه سیروان و شاخه‌های آن چنان تأثیری حیاتی در بغداد و شرق آن دارند که استانی را به نام دیاله (سیروان) قرار داده‌اند و این نشان‌دهنده تأثیر بارز سیروان در جغرافیای انسانی این منطقه است.

بحث و نتیجه

نتایج تحقیق نشان می‌دهد در طول زمان رویه بین‌المللی حاکم بر آب‌های فرامرزی، از اصول افراطی حاکمیت سرزمینی مطلق و یکپارچگی مطلق رودخانه‌ای فاصله گرفته و به سمت اصول معتدل با لحاظ انصاف و عدالت حرکت کرده است. نظریه حاکمیت محدود سرزمینی، به عنوان یک نظریه میانه و معتدل، نظریه غالب و مورد پذیرش در بین دولت‌ها و محاکم قضایی و داوری بین‌المللی بوده و قوانین بین‌المللی در زمینه آب بر اساس اصول این نظریه تنظیم شده است. طبق این نظریه، هر دولت می‌تواند

از آبراه‌های موجود در سرزمین خود استفاده کند، مادام که به منافع دیگر دولت‌های حاشیه رودخانه آسیب جدی وارد نکند. این نظریه متضمن حسن همجواری دولت‌های مجاور یک آبراه است. کنوانسیون ۱۹۹۷ با اتخاذ نظریه معتدل حاکمیت محدود سرزمینی، قوانینی برای آبراه بین‌المللی شامل آب‌های سطحی مرزی و نیز آب‌های زیرزمینی که به صورت هیدرولوژیکی با آب‌های سطحی مزبور ارتباط دارند، وضع نموده است. در مفاد این کنوانسیون، «استفاده منصفانه و معقول» در آبراه بین‌المللی مورد حمایت قرار گرفته و شاخص‌هایی برای تعیین و تشخیص استفاده منصفانه و معقول با لحاظ اصل «الزام به عدم آسیب‌رسانی جدی» به سایر کشورهای حوضه ارائه شده که باید همگی باهم به‌عنوان یک کل در نظر گرفته شود و هیچ‌یک از این شاخص‌ها دارای اولویت نسبت به دیگری نیست. همچنین هیچ استفاده‌ای از اولویت ذاتی نسبت به دیگر مصارف برخوردار نیست مگر نیازهای حیاتی انسانی. هر دو اصل «استفاده منصفانه و معقول» و «عدم آسیب‌رسانی جدی» مبهم بوده و دارای تفاسیر اختلافی برای تعیین حقوق فیزیکی و تاریخی کشورهای بالادست و پایین دست است. اگرچه اصل عدم آسیب‌رسانی جدی به سایر کشورهای حوضه تلویحاً به معنی اولویت فعالیت‌های قبلی (که عموماً در کشورهای پایین دست است) بوده و استفاده منصفانه و معقول بالادست را محدود می‌کند ولیکن از طرف دیگر، برتری مطلق فعالیت‌های قبلی با اصل استفاده منصفانه و معقول در تعارض قرار داشته و اصل انصاف ضرورتاً و همیشه به نخستین فعالیت‌ها اولویت نمی‌دهد. در واقع، فعالیت‌های موجود یکی از عواملی هستند که در نهایت موضوع منصفانه و معقول بودن استفاده را تعیین خواهد نمود. از آنجا که برای تقسیم عادلانه (منصفانه) منابع آب فرامرزی یک روش پذیرفته شده فراگیر وجود ندارد و قوانین بین‌المللی آب شامل کنوانسیون ۱۹۹۷ به دلیل کلی و فراگیر بودن مفاد آن و لحاظ همه شرایط حوضه‌های مرزی جهان، لذا محققین و نظریه‌پردازان و نیز برخی از سیاستمداران به سمت استفاده از رویکرد نیاز محور به جای رویکرد حقوقی متمایل گردیده‌اند. این رویکرد قدری تناقض و ساده‌انگاری نسبت به رویکرد موجود در قوانین بین‌المللی آب‌های فرامرزی و به‌ویژه کنوانسیون ۱۹۹۷ دارد زیرا استفاده‌های موجود، تنها یکی از ۱۰ فاکتور مورد نظر برای تخصیص آب در کنوانسیون مذکور است. همچنین در این حوزه، تئوری‌های اقتصادی با مفهوم افزایش بهره‌وری در حوضه، به منظور توزیع کارآمدتر آب به تنهایی و یا توزیع مزایای آن در استفاده همکارانه شکل گرفته است. این رویکرد نیز با مفاد کنوانسیون ۱۹۹۷ قدری فاصله دارد زیرا در کنوانسیون مذکور، علاوه بر اینکه استفاده اقتصادی یکی از فاکتورهای تخصیص آب بیان شده ولیکن در عین حال، ترجیح نباید لزوماً به فعالیت مؤثرتر

در سطح اقتصادی داده شود و کافی است که آن استفاده با عنایت به سطح اقتصادی و تکنولوژی دولت ذی ربط مؤثر باشد. این به این معنی است که استفاده اجتماعی یک فعالیت می تواند بر مزایای اقتصادی آن برتری داشته باشد.

در رویه دولت ها، مزایای اقتصادی به صراحت در تخصیص آب مورد استفاده واقع نشده، ولیکن قواعد اقتصادی به تعریف استفاده «مفید» که در کنوانسیون مذکور قید گردیده، کمک نموده، ضمن اینکه سبد منافع شامل منابع آبی و منابع غیر آبی، راه حل های در مجموع مثبتی پیشنهاد داده و به نظر می رسد مورد توجه سیاست گذاران می باشد که نمونه آن را در تمایل ایران به رویکرد ایجاد سبد منافع غیر آبی با عراق برای تضمین پایداری حقابه رودخانه های مرزی و نیز تخصیص آب بیشتر برای حقابه زیست محیطی حوضه های آبریز داخل کشور عراق، در مقابل کمک ها و خدمات فنی، بهداشتی، امنیتی، اقتصادی و... ارائه شده به عراق، می توان مشاهده کرد.

چالش هایی همچون «به خطر افتادن امنیت مرزی با توجه به پتانسیل بحران زایی مرزهای غربی کشور»، «تضعیف اقتدار حاکمیت در نظرگاه مرزنشینان ناشی از ضعف در استفاده بهینه از منابع آبی سیروان»، «محتمل بودن واکنش منفی مردم محلی به هرگونه اقدام برای توافق با کشور عراق» و «تضعیف اقتصاد، معیشت و رفاه مرزنشینان ناشی از هدررفت منابع آبی سیروان» را می توان بر اساس یافته های تحقیق به عنوان چالش های امنیتی داخلی در حوزه رودخانه مرزی سیروان احصا شد.

بر اساس نتایج تحقیق، چالش های امنیتی منطقه ای و بین المللی در حوزه رودخانه مرزی سیروان مشتمل بر «عدم توافق دو جانبه مرضی الطرفین بین دو کشور ایران و عراق بر سر استفاده از منابع آبی رودخانه سیروان می تواند عرصه سیاه نمایی علیه جمهوری اسلامی ایران در عرصه داخلی کشور عراق و تخریب وجهه ایران در مجامع بین المللی را فراهم سازد»؛ «تبعات زیست محیطی استفاده غیر منصفانه، غیر علمی و خارج از قاعده آب این رودخانه توسط جمهوری اسلامی ایران به عنوان کشور بالادستی می تواند موجبات تخطئه و محکومیت ایران در مجامع بین المللی را فراهم نماید» و «محدودیت های اعمالی از سوی مقررات و قوانین بین المللی علیه کشورهای مبدأ در برداشت از رودخانه های مشترک، عدم پابندی ایران را با مشکل مواجه می سازد» و «عدم رعایت حقابه عراق از سوی ایران می تواند بهانه ای باشد برای کشورهایی که از آب های مشترک به نسبت ایران به عنوان اهرم فشار استفاده می کنند (افغانستان و جمهوری آذربایجان)» بوده است.

در مجموع باید گفت، امروزه با توجه به مقرراتی که در حقوق بین‌الملل رودخانه‌های بین‌المللی مطرح است، این هست که کشور بالادست در مورد طرح‌های مربوط به انحراف رودهای بین‌المللی باید رضایت کشورهای پایین دست را کسب نماید و این طرح‌ها نباید کشور پایین دست را در تنگنا قرار دهد. بنابراین اگر ایران نتواند رضایت عراق را جلب کرده و توافق‌نامه‌ای جامع الابعاد و متقن با این کشور برای استفاده و بهره‌برداری از رودخانه مرزی سیروان تنظیم و تدوین کند، از نظر مقررات مربوط به حقوق بین‌الملل، دچار مشکل خواهد شد.

پیشنهادهای

- فعال شدن دیپلماسی کشور در زمینه تدوین قوانین مربوط به رودخانه‌های بین‌المللی و تنظیم توافق‌نامه‌ای مرضی‌الطرفین و بالسویه با کشور عراق در حوزه استحصال و بهره‌برداری از رودخانه مرزی سیروان؛
- مذاکرات دو جانبه با عراق در استفاده از رودخانه مرزی سیروان و استفاده از تمام ظرفیت‌های موجود در راستای کنترل بیشینه آب خروجی بر اساس منافع مشترک دو کشور.
- همکاری در تأمین انرژی مناطق کردنشین عراق (اقلیم کردستان عراق) و به دست آوردن رضایت و همراهی اقلیم و بغداد در مهار آب‌های خروجی.
- کمک به عراق در دسترسی مناسب به دریا ضمن اینکه از شدت واکنش احتمالی عراق به برنامه‌های آبی ایران در غرب کشور خواهد کاست، می‌تواند این کشور را به لحاظ ژئوپلیتیکی به خود وابسته نماید.
- تفاهم دو جانبه با عراق در زمینه سرمایه‌گذاری مشترک در تمام امور مربوط به رودخانه مرزی سیروان از فرسایش گرفته تا ایجاد سدها و محیط زیست.
- همکاری و تأمین انرژی مناطق مرزی عراق و به دست آوردن رضایت و همراهی آنان در مهار آب‌های خروجی.
- موافقت‌نامه مربوط به استفاده از آب رودخانه‌های مرزی، برگ برنده ایران در مقابل عراق است. ایران باید از این برگ در دیگر تعاملات و روابط دارای ابهام (رودخانه سیروان) به نحو احسن استفاده کند. ایران باید مسئله اجرای موافقت‌نامه مربوط به استفاده از آب رودخانه‌های مرزی از اروندرود گرفته تا سیروان را موکول و مشروط به اجرای عهدنامه ۱۹۷۵ (علامت‌گذاری مرزها)، اجرای موافقت‌نامه مربوط به کشتیرانی در اروندرود (لایروبی آن) و نیز پرداخت خسارت نماید زیرا به طوری که گفته شد این

موافقت‌نامه‌ها به صورت یک بسته است و نمی‌توان از یک بسته، یک مورد خاص را انتخاب کرد و نوع تعامل در خصوص رودخانه مرزی سیروان می‌بایست با ابتنا و تکیه بر نوع تفاهمی که راجع اروند رود صورت گرفته باشد.

فهرست منابع

منابع فارسی

- ۱- بیگم مجابی، صدیقه (۱۳۵۳). کلیاتی درباره رژیم حقوقی رودخانه‌های بین‌المللی. تهران: مرکز مطالعات عالی و بین‌المللی دانشگاه تهران.
- ۲- حسینی نیک، سیدابوالفضل، و نیکنام‌راد، سید محمد غفار (۱۳۹۶). درآمدی بر هیدروپلیتیک ایران. تهران: نشر پشتیبان.
- ۳- خطابی، غلامحسین (۱۳۷۴). مرزبانی. چاپ اول، تهران: معاونت تربیت و آموزش ناجا.
- ۴- خلیلی، محسن؛ حیدری، جهانگیر؛ صیادی، هادی، و اصغری، حسین (۱۳۹۲). مدلسازی ژنوم‌های ژئوپلیتیک تأثیرگذار بر سیاست خارجی ایران و عراق. فصلنامه مطالعات جهان اسلام، ۱(۳)، ۲۱-۴۲.
- ۵- دلاور، علی؛ احمدوند، علی محمد، و رضایی، علی محمد (۱۳۸۷). ویژگی‌های روان‌سنجی مقیاس احساس امنیت تهران. دو ماهنامه علمی-پژوهشی دانشور رفتار، ۱۵(۲۸)، ۴۹-۶۰.
- ۶- دیانت، محسن؛ درج، حمید، و قادری، ابراهیم (۱۳۹۸). تأثیر هیدروپلیتیک زاب کوچک بر روابط سیاسی ایران و اقلیم کردستان عراق. فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، ۹(۲)، ۱۵۸-۱۳۱.
- ۷- ذوعلم، علی (۱۳۸۴). تاملی در مفهوم چالش. خبرگزاری فارس ۱۳۸۴/۰۷/۲۱.
- ۸- رضائی مقدم، محمدحسین؛ نیک‌جو، محمدرضا؛ مختاری، داود؛ حسین‌زاده، سیدرضا، و ملکی، حسام (۱۳۹۵). بررسی شواهد ژئومورفیک سیلاب رودخانه سیروان به منظور ارزیابی تغییرات محیطی منطقه، رساله دکتری، دانشگاه تبریز، دانشکده جغرافیا و برنامه‌ریزی.
- ۹- زنجانی، حبیب‌الله (۱۳۷۳). طبقه‌بندی شهرهای کشور بر پایه فعالیت‌های صنعتی و برخی خصوصیات جمعیتی. فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، ۳(۴).
- ۱۰- صادقی، سید شمس‌الدین (۱۳۷۶). هیدروپلیتیک و بحران آب با چالش‌های آینده در خاورمیانه و خلیج فارس. فصلنامه اطلاعات سیاسی/اقتصادی، ۱۱(۱۱۵-۱۱۶)، ۲۴-۵۱.
- ۱۱- صادقی، سید شمس‌الدین (۱۳۹۵). هیدروپلیتیک و امنیت ملی (مطالعه موردی: کشورهای منطقه خلیج فارس). فصلنامه راهبرد، ۲۵(۸۱)، ۱۴۴-۱۱۷.
- ۱۲- ضیایی بیگدلی، محمدرضا (۱۳۸۵). حقوق بین‌المللی عمومی، چاپ بیست و ششم، تهران: انتشارات گنج دانش.
- ۱۳- عراقچی، سیدعباس (۱۳۹۳). دیپلماسی آب، از منازعه تا همکاری. فصلنامه سیاسی جهانی ۳(۴)، ۹۱-۱۱۹.
- ۱۴- عمید، حسن (۱۳۹۷). فرهنگ عمید. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- ۱۵- فرشا گهر، ناصر (۱۳۶۷). نظام حقوق رودهای بین‌المللی و اروند رود. تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.

- ۱۶- کرمی، افشین؛ حسن‌زاده، جواد، و پیشگاهی فرد، زهرا (۱۳۹۵). تأثیر هیدروپلیتیک بر مناسبات عراق و ترکیه با تأکید بر دجله و فرات. *فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام*، ۵(۱۷)، ۵۱-۲۹.
- ۱۷- محمدعلی پور، فریده، و امانی، محمدرضا (۱۳۹۶). بررسی آثار اعمال حق حاکمیت بر رودخانه‌های مرزی و مشترک مطالعه موردی: آسیای مرکزی ۲۰۱۴-۱۹۹۱. *فصلنامه سیاست*، ۱۶(۱۶)، ۳۵-۱۹.
- ۱۸- مسرور، محمد (۱۳۹۶). ابعاد سیاسی مسائل آبی (هیدروپلیتیک) ایران و همسایگان و چشم‌انداز آینده آن. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته علوم سیاسی، دانشکده معارف اسلامی و علوم سیاسی دانشگاه امام صادق (ع).
- ۱۹- معین، محمد (۱۳۹۶). فرهنگ فارسی. چاپ ۱۵، جلد ۲، تهران: انتشارات سپهر.
- ۲۰- موسوی، سید فضل‌اله (۱۳۸۲). آیا حاکمیت مشترک شیوه‌ای مناسب برای تعیین حدود رودخانه‌های مرزی است؟. *مجله حقوقی نشریه دفتر خدمات حقوقی بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران*، ۲۸، ۲۶۳-۲۴۳.
- ۲۱- موسوی‌نیا، سید عارف (۱۳۹۲). چالش‌های هیدروپلیتیک: مطالعه موردی ایران و عراق. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته منابع انسانی دانشکده علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی.
- ۲۲- مهرعبداله‌ئی، مهرداد؛ اسمعیل پور روشن، علی اصغر، و باهک، بتول (۱۴۰۱). تبیین چالش‌های مرزی ایران و عراق با تأکید بر منابع هیدروپلیتیک. *فصلنامه علمی علوم و فنون مرزی*، ۱۱(۴)، ۱۰۷-۱۲۳.
- ۲۳- نامی، محمدحسن (۱۳۹۲). جغرافیای سیاسی آب‌های مرزی ایران (رودخانه‌ها). تهران: نشر زیتون سبز.
- ۲۴- نامی، محمدحسن، و محمدپور، علی (۱۳۸۷). جغرافیای کشور عراق با تأکید بر مسائل ژئوپلیتیک. انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- ۲۵- نامی، محمدحسن، و محمدپور، علی (۱۳۸۹). بررسی هیدروپلیتیک حوضه‌های غرب کشور (نمونه زاب، سیروان و الوند). *مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای*، ۱۴، ۱۶۵-۱۳۳.
- ۲۶- نیرومندفرد، فریبا، و شهیدی، علی (۱۳۹۷). هیدروپلیتیک ایران و عراق و بهینه کردن مصرف آب‌های مشترک مرزی. *فصلنامه علمی سیاست جهانی*، ۷(۲)، ۲۵۹-۲۳۳.
- ۲۷- رشیدی نژاد، احمد (۱۳۹۸). تأثیر مناسبات هیدروپلیتیک کشورهای پیرامونی حوضه دجله و فرات بر امنیت ج. ا. ایران: مطالعه موردی پروژه گاپ. رساله دکتری رشته علوم انسانی دانشکده علوم جغرافیایی دانشگاه خوارزمی.
- ۲۸- کاویانی‌راد، مراد (۱۳۹۹). هیدروپلیتیک: سویه‌ها و رویکردها. تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- ۲۹- میرحیدر، دره (۱۳۸۰). مبانی جغرافیای سیاسی. چاپ چهارم، تهران: انتشارات سمت.

منابع غیر فارسی

- 1- Aaron T. Wolf. (1996). Middle East water conflicts and directions for conflict resolution.
- 2- Bulloch, John & Darwish, Adel. (1993). Water Wars: Future Conflicts in the Middle East, London: Victor Gollancz Press.
- 3- Dolatyar, Mostafa & Tim S.Groy. (2000). Water Politics in the Middle East, London: Macmillan.
- 4- Elhance, Arun P. (1997). Conflict and cooperation over water in the Aral Sea basin. *Studies in Conflict and Terrorism*, 20(2), 207-218.

- 5- Wolleback, Hans Peter. (2000). Hunkering Down or Hunkering Away? The Effect of Community Ethnic Diversity on Residents' Social Networks. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 23(3), Assessing the Effects of Immigration and Diversity in Europe.
- 6- Kehl, Jenny R. (2011). Hydro political Complexes and Asymmetrical Power: Conflict, Cooperation and Governance of International River Systems. *Journal of orldSystems Research, American Sociological Association*, 17(1).
- 7- Tompson, Roy. 1978. Water as a Conflict. Strategic Review. No 6. Pp. 62-71.
- 8- Toset H.P.W., Gleditsch N.P., Hegre H. (2000). Shared rivers and interstate conflict. *Political Geography*, 19.
- 9- Yun, Seira. (2014). Breaking Imaginary Barriers: Obligations of Armed Non-State Actors Under General Human Rights Law – The Case of the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child. *Journal of International Humanitarian Legal Studies*, 5 (1-2), 213-257.

